

Ks. dr hab. Janusz Lekan, prof. KUL

RECENZJA

Ks. mgr lic. Bartosz Adamski, *La libertad de Dios en Thomas Talbott: Una valoración desde Tomás de Aquino*, Toruń 2023, 199 ss. (Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Piotra Roszaka i prof. dra Enrique Alarcón Moreno)

Recenzowana dysertacja doktorska ks. Bartosza Adamskiego podejmuje na wskroś ważny i ciekawy problem wolności Boga. Kwestia można rzec od zawsze obecna w refleksji filozoficzno-teologicznej i podstawowa dla wielu religii. Autor porusza się na gruncie teologii chrześcijańskiej, zaś koncepcja pracy sprawia, iż wpisuje się ona w doktrynalne aspekty dialogu ekumenicznego. Obrany temat ma również implikacje antropologiczne, czyli odnosi się do relacji Bóg-człowiek i jej wpływu na wolność człowieka jako bytu stworzonego czyli zależnego.

Kwestia wolności jest niewątpliwie tematem na wskroś przenikającym człowieka jako byt relacyjny. Pojawia się ona bowiem w jego relacji do Absolutu (jeśli jakoś wierzy), do innych jednostek danej społeczności i wreszcie do samego siebie we własnym rozwoju, na wszystkich płaszczyznach ludzkiego bytu. Wolność w czystym stanie nie istnieje, domaga się podstawowych punktów odniesienia jakimi są prawda i dobro.

By lepiej zrozumieć zasadność i trafność wyboru tematu tej dysertacji, trzeba spojrzeć na kontekst środowiska jej powstania, czyli jakie w tle jawi się współczesne rozumienie samej wolności. Potoczne rozumienie wolności ukształtowane zostało – jak się wydaje – najpierw pod wpływem św. Augustyna, następnie Kartezjusza, a potem Jeana-Paula Sartre'a. Autorzy ci wyznaczają ściśle woluntarystyczną koncepcję człowieka, w której wolność to mniej więcej tyle co niezależność. Wskazuje na to stosowanie pojęcia wolności nie tylko w odniesieniu do bytów osobowych. Mówi się np. o zwierzętach żyjących na wolności, które odróżniamy od zwierząt żyjących w niewoli człowieka. W tomistycznym ujęciu wolność będzie związana z intelektualnym charakterem bytu ludzkiego i w pierwszym rzędzie jej podstawa będzie tkwiła we władzach poznawczych, co wyraźnie różni to ujęcie od koncepcji woluntarystycznych.

Wolność jest dziś powszechnie utożsamiana z wolnym wyborem. W rzeczywistości nie można tak patrzeć, gdyż to drugie należy do zdolności wyboru pomiędzy różnymi i zmiennymi alternatywami. Dziś nie chce się przyjąć tego, iż to, co zwiększa wolę i wolność miłości nie jest różnorodność opcji, lecz zawartość treściowa dóbr. Zawsze lepiej, gdy pokrywają się one w jednym przedmiocie i nie są rozdzielane pomiędzy przeciwne alternatywy do wyboru. Zatem największymi i najbardziej dowolnie pożądanymi dobrami są

te, które nie mają alternatywy, są wyjątkowe, konieczne i jako takie niekwalifikowalne i nigdy nie wybrane.

Każdy, kto uznaje osobowego Boga, uznaje Jego wszechwiedzę i nieomyślność. Jednym z najbardziej frapujących i fascynujących problemów związanych z wszechwiedzą Boga jest możliwość pogodzenia jej z wolnością woli ludzkiej oraz innych wolnych istot, o ile takie istoty istnieją. Kwestię tę dyskutowali obszernie już św. Augustyn, św. Tomasz z Akwinu i inni wielcy teologowie i metafizycy chrześcijaństwa. Oto sedno problemu: jeśli Bóg wie wszystko, to wie również, i to od zawsze, o wszystkich naszych aktach woli, postanowieniach i zachowaniach, zanim się one wydarzą.

Dysertacja doktorska ks. Adamskiego powstała w ramach Katedry Filozofii Chrześcijańskiej na Wydziale Teologicznym UMK, gdzie realizowane są prace badawcze w zakresie chrześcijańskiego poglądu na świat, w celu filozoficznego przygotowania do studiów teologicznych. Jak czytamy w opisie specyfiki prowadzonych tam badań, „szczególnie prowadzone są prace nad głębszym rozumieniem i interpretacją osoby, wolności, relacji człowieka z Bogiem i ze światem. Analiza badawcza tekstów filozoficznych obejmuje, oprócz zagadnień klasycznych, także współczesne ujęcie problematyki teodycealnej zrodzonej w obrębie najnowszych kierunków filozoficznych i światopoglądowych”. Recenzowana dysertacja stanowi zatem kolejny krok naprzód w rozwoju tych badań.

Doktorat ks. Adamskiego znakomicie wpisuje się również w obszar badawczy obu promotorów. Wybitny dorobek obu zawiera także tematykę, której poświęcony jest ten doktorat. W tematach realizowanych grantów czy publikacjach ks. prof. Piotra Roszaka odnajdziemy wiele zagadnień z pogranicza filozofii i teologii, co znamionuje jego wysokie kompetencje w tych tematach. Dla przykładu: książki *Credibilidad e identidad. En torno a la teología de la fe en santo Tomás* czy *Reading Sacred Scripture with Thomas Aquinas*, a także artykuły naukowe: *Sacramental view of creation: Denis Edwards on God's presence in natural world*. (HTS Theologies Studies, 2021/77 no. 3/1-6) czy *Aquinas on Christ's will to die and our salvation* (Nova et Vetera. Engl. ed., 2021/19/1-18). Podobną kompetencję posiada prof. Enrique Alarcón Moreno, który m.in. jest prezydentem fundacji *Thomas de Aquino* i dyrektorem projektu *Corpus Thomisticum*: edytorem i komentatorem wielu dzieł Akwinaty. Wśród jego publikacji można wymienić dla przykładu: «*Una cuestión de método: Consideraciones previas a la interpretación de Santo Tomás de Aquino*». *Thémata* 10 (1992) 387-401; «*Naturaleza y cultura en santo Tomás de Aquino*». *Revista Española de Teología* 79/3 (2019) 397-405. Nie dziwi zatem wybór takiego tematu dysertacji.

Towarzystwo na drodze rozwoju naukowego przez dwóch uznanych naukowców ułatwia rozwój potencjału naukowego doktoranta i gwarantuje właściwe określenie zakresu tematycznego badanej kwestii. Ponadto studium pisane w języku hiszpańskim nie tylko umożliwia współdziałanie obu promotorów (nie zakładam bowiem znajomości języka polskiego u prof. Alarcona), ale również staje się drogą do poznania i promocji w świecie dorobku polskich naukowców.

Rodzi się pytanie: dlaczego punktem analizy i oceny stała się filozoficzna koncepcja wolności Boga w ujęciu Thomasa Talbotta? Nasz Doktorant uzasadnia to tym, iż spośród wielu przykładów współczesnych myślicieli, którzy zajmują się tym tematem, dzieła emerytowanego profesora filozofii Uniwersytetu Willamette en Salem (stan Oregon, USA) wyróżniają się tym, iż „*jest on znany z obrony idei zbawienia uniwersalnego, którą rozwija w oparciu o interpretację Biblii, zgodnie z którą istotą Boga jest miłość i w oparciu o narzędzia filozofii analitycznej*” (s. 7-8). To sprawia, że wizja wolności w ujęciu tego profesora jest dosyć specyficzna i ma duży wpływ na pojmowanie bytu Boga.

W świetle powyższego należy widzieć stosowność powstania dysertacji ks. Bartosza Adamskiego, *La libertad de Dios en Thomas Talbott: Una valoración desde Tomás de Aquino*, i pogratulować obu promotorom ukierunkowania doktoranta na wybór tematu, który doskonale wpisuje się we współczesne debaty naukowe, ważne nie tylko dla rozwoju filozofii i teologii chrześcijańskiej, ale również w misję ewangelizacyjną Kościoła.

Ocena doboru tematu i struktury rozprawy

Temat rozprawy *La libertad de Dios en Thomas Talbott: Una valoración desde Tomás de Aquino*, został oddany przez jej zintegrowaną treść. We Wstępie Autor określa cel, przedmiot i zakres badań. Ks. Adamski właściwie stawia pytania problemowe, na które zamierza dać odpowiedź. Przez to określa zakres tematyczny swojej dysertacji. Wyjaśnia wagę problemu, właściwie prezentuje podział materiału oraz przyjętą metodologię w celu osiągnięcia zamierzonego celu. Praca przyjmuje formę trzech rozdziałów, zgodnie z przyjętą metodologią badań. Dwa pierwsze rozdziały dokonują prezentacji myśli amerykańskiego filozofa i św. Tomasza z Akwinu w temacie wolności Boga, by następnie w trzecim dokonać oceny wizji pierwszego przez myśl drugiego. Uzasadniając taki tok badań, Autor zauważa: „*Mając świadomość, jaki jest stan kwestii wolności Boga, obecna praca doktorska ma na celu zbadanie klasycznego ujęcia reprezentowanego przez Tomasza z Akwinu jako odpowiedź na wielkie podstawowe kwestie*” (s. 8). Jako cel naukowy stawia sobie ukazanie, iż nauka Tomasza, zakorzeniona w metafizyce, jest rzeczywistym ukazaniem solidnej nauki o Bogu, Jego bycie, wolności w relacji ze stworzeniem, a szczególnie z człowiekiem. Pragnie również ukazać, iż przeciwnie, nauka Talbotta, cierpi na błędy i braki, które nie pozwalają uzyskać kompletnego, realnego obrazu Boga w Jego wolności.

Tak postawiony cel badawczy domaga się zebrania wszystkich najważniejszych źródeł i ich wnikliwej analizy. Doktorant jasno wskazuje na przyjętą w tym celu metodologię działań. Pierwszym etapem było zebranie tekstów głównych dzieł Thomasa Talbotta i św. Tomasza z Akwinu dotyczących wolności. Należy podkreślić właściwy i kompletny zbiór tekstów źródłowych. Na podstawie ich analizy utworzył zarys schematu doktryny tomistycznej i myśli Talbotta. To pozwoliło na studium kontekstu doktrynalnego nauczania obu autorów i zostało uzupełnione lekturą i analizą wyselekcjonowanej bibliografii przedmiotowej. To wszystko pozwoliło na końcu stworzyć ostateczną syntezę ujęcia tematu wolności Boga przez Akwinatę

i amerykańskiego profesora, i ocenę tego ostatniego w świetle nauczania tego pierwszego. W ten sposób Doktorant osiągnął postawiony sobie cel badawczy.

Praca nad tekstami św. Tomasza z Akwinu i Thomasa Talbotta zakładała odpowiednio przygotowany warsztat badawczy ks. Adamskiego. Od strony zdobytej wiedzy domagała się dobrej znajomości badanych kwestii filozoficznych i teologicznych. Ponadto umiejętność analizy badanych tekstów musiała być połączona z logiczną syntezą, co w sposób szczególny potwierdza trzeci rozdział recenzowanej pracy. Nie bez znaczenia są także umiejętności językowe Doktoranta. Dogłębna lektura tekstów amerykańskiego profesora oznacza dobrą znajomość języka angielskiego, zaś tekstów Akwinaty, języka łacińskiego. Finalny efekt badań, czyli napisana dysertacja, potwierdza również bardzo dobrą znajomość języka hiszpańskiego.

Struktura rozprawy odpowiada w pełni założeniom poczynionym przy wyborze i precyzacji tematu dysertacji. Dogłębna analiza tekstów źródłowych pozwoliła doktorantowi podzielić pracę na trzy symetryczne rozdziały, każdy posiadający układ paragrafów zgodny z tematem podjętym w danym rozdziale, co odpowiada przyjętym założeniom metodologicznym. Dwa pierwsze rozdziały nie tylko stanowią zarys ujęcia wolności Boga i konsekwencji dla rozmienia bytów stworzonych. Dla lepszego zrozumienia specyfiki środowiska i epoki, w której tworzą i tworzyli obaj analizowani autorzy, Doktorant ukazuje najpierw kontekst kształtowania się myśli filozoficznej i teologicznej amerykańskiego profesora oraz ściśle powiązanie metafizyki i antropologii filozoficznej u Akwinaty oraz oczywiście danych Objawienia.

Dwa pierwsze rozdziały analizują trzy fundamentalne kwestie dotyczące wolności Boga w ujęciu z każdego z badanych autorów. Myśl Talbotta przedstawiona została w trzech aspektach: pojęcie wolności; Bóg, Jego natura i Jego wolność; oraz relacja Boga i stworzonego świata w kontekście Jego wolności. Myśl św. Tomasza, zgodnie z tekstami źródłowymi, posiada następujące obrazy: pojęcie wolności, wolność Boga w działaniach *ad extra* i wolność Boga w działaniach *ad intra*. W konsekwencji również trzeci, najważniejszy rozdział, posiada ocenę poglądów Talbotta w świetle nauki Tomasza w trzech wymiarach: ocena pojęcia wolności, pojęcia Boga i wolności Boga w akcie stworzenia, z podkreśleniem konieczności stworzenia *in statu viae* w myśli obu autorów. Każdy z rozdziałów zakończony jest podsumowaniem podjętej problematyki.

Podsumowując, z punktu widzenia tematyki i struktury, rozprawa ukazuje trafność wyboru tematu. Odpowiednio zastosowana metoda pozwoliła wydobyć specyfikę badanych źródeł i zestawić całość materiału w integralny i oryginalny tryptyk, gdzie w trzeciej odsłonie zawarte są i ocenione najważniejsze aspekty dwóch pierwszych. Struktura pracy jest właściwa, treść rozłożona proporcjonalnie, układ tematów w poszczególnych rozdziałach prawidłowy, zgodny z logiką następstwa. Każdy rozdział posiada odpowiedni wstęp, a podsumowaniem jest krótki zarys najważniejszych elementów analizowanego tematu i ich antropologicznych konsekwencji. Taka struktura pracy nie tylko ułatwia lekturę tekstu, ale również pozwala

odnaleźć wiodący temat dysertacji w kontekście filozoficzno-teologicznym, charakterystycznym dla danego autora.

Ocena strony formalnej i merytorycznej

Recenzowana praca została napisana poprawnie pod względem założonych celów i dostępności źródeł. Analiza bogatych źródeł wydaje się być rzetelna. Doktorant stara się przedstawić efekty swojej pracy językiem naukowym, właściwym od strony filozoficznej i teologicznej. Posiada umiejętność przekształcenia tekstów obcojęzycznych w jeden komunikatywny język hiszpański. Wyraża się to choćby w tym, że właściwie, czyli zgodnie z ich znaczeniem, posługuje się pojęciami zaczerpniętymi z języka filozofii i teologii. To umiejętność wymagająca dużej precyzji przy wielu bardzo szczegółowych rozróżnieniach języka filozoficznego. Całościowo jest to język poprawny stylistycznie i komunikatywny. Zasadniczo Doktorant zachowuje ciągłość logiczną przedstawianej myśli. Prawidłowo stosuje akapity, gdzie każdy nowy ukazuje kolejny szczegółowy aspekt danej kwestii.

Spis treści, sporządzony za pomocą cyfr arabskich, jest klarowny. Pozwala widzieć całość opracowania w logicznym następstwie rozdziałów i paragrafów, co ułatwia też lekturę. Brakuje mu jednak większej dokładności, gdyż nie uwzględnia mniejszych podpunktów, które są wydzielone w poszczególnych paragrafach. Przypisy sporządzone są z metodologiczną poprawnością i zastosowaniem numeracji oddzielnej dla każdego rozdziału. Zazwyczaj stosowane są w celu bibliograficznym, odsyłając do cytowanych publikacji. Doktorant raczej nie wykorzystuje ich, aby uzupełnić główny tok argumentacji wypowiedziami poszerzającymi spectrum omawianej tematyki. Zapis bibliograficzny w przypisach jest poprawny, stosowany konsekwentnie. Klarowność przypisów widać również i po tym, iż Doktorant zasadniczo konsekwentnie pokazuje, który cytat jest bezpośredni, a który pośredni.

Uważna lektura całej pracy nie odkryła poważniejszych błędów językowych, stylistycznych czy gramatycznych. W samym korpusie pracy można jedynie odnaleźć kilka drobnych potknięć. Np. na stronie 63, w 3 wierszu od dołu znajduje się „se”, a powinno być „de”. Dwukrotnie zamiast słowa „designio” zostało użyte słowo „desiño” (s. 176, wiersz 14 od góry; s. 179, wiersz 7 od góry). Warto więc poddać tekst raz jeszcze dokładnej korekcie z przypadku ewentualnej publikacji drukiem recenzowanej dysertacji.

Bibliografia źródłowa wydaje się być kompletna i prawidłowa, a jej dobór jest konsekwencją przyjętej metody badawczej, zawartej w tytule rozprawy. Podzielona jest na cztery podpunkty: dzieła św. Tomasza z Akwinu, publikacje Thomasa Talbotta, Biblia oraz teksty Ojców Kościoła czy Magisterium, zebrane jako „inne źródła teologiczne”. Może warto byłoby ten ostatni podpunkt uporządkować dzieląc zawarte tam publikacje oddzielnie na dzieła Ojców Kościoła i dokumenty Magisterium, które winny być uporządkowane zgodnie z kryterium wagi doktrynalnej tych dokumentów. Zaś przy publikacjach Th. Talbotta można uporządkować je chronologicznie, podkreślając w ten sposób itinerarium rozwoju jego myśli

filozoficzno-teologicznej. Ciekawym jest drugi punkt bibliografii, który nosi tytuł „Narzędzia pracy” i zawiera te publikacje, które ułatwiają lekturę obszernego dorobku Akwinaty. Literaturę przedmiotu Doktorant podzielił na dwie części. W pierwszej, *Monografie*, umieścił publikacje książkowe dotyczące podjętej w dysertacji tematyki, a w drugiej, *Studia*, zebrał pozostałe publikacje, cytowane w rozprawie, dotyczące literatury przedmiotu. Zestaw obu działów jest bogaty i został uporządkowany alfabetycznie. Bibliografia jest bogata, uwzględniająca najważniejsze pozycje w analizowanych kwestiach. Nawet takie, które były jeszcze w druku (por. Paluch, *Wolność czy konieczność?*).

Przejdźmy do merytorycznej analizy recenzowanej dysertacji. Niewątpliwie Doktorant zmierzył się z trudem wstępnej analizy wszystkich tekstów źródłowych, których było niemało, a zapisane zostały w różnych językach. Wymagało to harmonii znajomości terminologii filozoficznej i teologicznej ze znajomością tych języków obcych. Uważna lektura tej pracy potwierdza, iż wszystkie te umiejętności ks. Adamski nie tylko posiadał w stopniu umożliwiającym podjęcie obranego tematu dysertacji, ale też poprawnie wykorzystał. Uporządkowanie tych wszystkich elementów pozwoliło Autorowi podzielić pracę na trzy logicznie zestawione rozdziały. Dwa pierwsze zawierają specyficzne dla danego autora ujęcie tematu wolności Boga, zaś trzeci stanowi próbę oceny poglądów pierwszego w świetle nauki drugiego.

Rozdział pierwszy, *Libertad de Dios en Thomas Talbott*, stanowi wydobycie z bogatej literatury tego amerykańskiego profesora obrazu wolności Boga i jego konsekwencji dla rozumienia stworzonego świata i człowieka. Brakuje trochę jego krótkiego biogramu, gdyż jest on znany raczej tylko w wąskim gronie specjalistów z tej dziedziny. Doktorant zapoznaje nas najpierw z ogólną koncepcją wolności w rozumieniu Talbotta, która wpisuje się w nurt propozycji filozoficznych i teologicznych. Nie redukuje jej do zwykłej możliwości dokonywania wyboru. Stara się ukazać istnienie wolności w kontekście soteriologicznym: powszechnego zbawienia. Autor dysertacji przedstawia najpierw kontekst powstania poglądów Talbotta, co jest konieczne, aby zrozumieć je w całości życia i środowisku akademickim Ameryki Północnej, gdzie uprawiana jest analityczna filozofia religii. Doktorant zatrzymuje się tylko na tych jej znaczeniach, które pomagają zrozumieć postawę Talbotta. Talbott idzie za koncepcją wolności libertariańskiej. Brak jest tu relacji do wartości moralnej czynów (prawda, dobro). Twierdzi, iż osoba jest wolna, gdy może wybrać inną rzecz niż tę, którą wybrała. Ponadto rozróżnia pomiędzy ‘mieć moc coś uczynić’ i ‘być psychologicznie zdolnym do uczynienia tego’. Rozróżnia wolność Boga i wolność człowieka. Wolność człowieka związana jest z rozumnością. Ewidentnie widać tu intelektualizm w rozumieniu pojęcia wolności przez Talbotta: „*Im więcej wiesz, tym większą wolność posiadasz*” (s. 23).

Ks. Adamski zauważa, iż ma to wpływ na rozumienie zbawienia: wolność mieści w sobie konieczność wyboru Boga. Stąd wolność odrzucenia Boga na zawsze jest metafizycznie niemożliwa. Następnie podejmuje moralny wymiar wolności. W przypadku Talbotta wpisana jest w uniwersalistyczną postawę, która zakłada charakterystyczne rozumienie wartości

moralnej aktów i wolności w kontekście soteriologicznym. Według amerykańskiego profesora wolność moralna wymaga minimalnego stopnia racjonalności. Dalej w konsekwencji podejmuje zagadnienie wartościowania aktu i odpowiedzialności moralnej. To zależy od zdolności działania zgodnie z tym, co dobre i prawdziwe. Kolejny aspekt to wolność moralna świętych.

Drugi punkt analizy poglądów Talbotta dotyczy natury i wolności Boga, czyli jaką wizję wolności wprowadza do swojej nauki o Bogu. Zdaniem filozofa Stwórcą jest bytem najdoskonalszym i najbardziej wolnym ze wszystkich. Zdaniem Doktoranta jest to wizja Boga chrześcijańska i klasyczna, jako wynik jego badań biblijnych. Miłość jest istotą Boga, zaś fundamentem teologicznym tej wizji jest imperatyw eschatologiczny „*ostatecznego zwycięstwa miłości*”. Nie jest to jednak opis systematyczny, w jego języku widać brak metafizyki. Kolejny aspekt teodycei Talbotta to wszechwiedza Boga w relacji do Jego wolności. Posługuje się dwoma fundamentalnymi pojęciami odnośnie Bożej wszechmocy: poznanie uprzednie (*foreknowledge*) i poznanie pośrednie (*middle knowledge*). Obie są konieczne do doskonałej wolności. Raczej jest przeciwny poglądom otwartego teizmu. Kolejny aspekt, który podejmuje, to wszechmoc Boga w relacji do Jego wolności. Czyni to oczywiście w kontekście utrzymywanego uniwersalizmu zbawczego. Podkreśla jednak, że wolność człowieka odgrywa zasadniczą rolę w procesie pojednania. Rozważa więc ograniczenia wszechmocy Boga w Jego działaniu.

Kolejny, trzeci punkt poglądów Talbotta dotyczy relacji Bóg a świat stworzony w kontekście Jego wolności. Tutaj wyraźnie się ukazuje, iż jego idea powszechności zbawczej jest prawdziwym kluczem do zrozumienia relacji pomiędzy wolnością Boską i ludzką. Rozważa najpierw wolności Boga w akcie stworzenia, który dla niego jest owocem Boskiej miłości. Następnie podejmuje temat stworzenia aniołów i człowieka. Wskazuje jakie są konieczne uwarunkowania metafizyczne dla stworzenia osoby ludzkiej, niezbędne dla istnienia wolności moralnej bytu rozumnego.

Następnie Doktorant ukazuje poglądy Talbotta na temat relacji między Bogiem i wolnością ludzką, gdzie w tle poruszane jest zagadnienie Bożej opatrności. Również tutaj uniwersalizm zbawczy staje się kluczem hermeneutycznym do zrozumienia tej kwestii. Stąd pierwszym aspektem jest analiza szacunku Boga wobec ludzkiej wolności. Talbott precyzuje, iż wolne wybory człowieka determinują bezpośrednią odpowiedź Stwórcy. Bóg może nadać im walor zbawczy, gdyż – tu przykład Talbotta – działa jak „Szachista”. Stąd pojawia się logiczny wniosek, iż wola zbawcza dominuje nad wolnością człowieka. W konkluzji zauważa, iż Bóg zawsze respektuje wolność swoich stworzeń na swój sposób. Ostatnie słowo należy tu do Stwórcy. Podsumowując nasz Doktorant zauważa, iż „*teologia profesora z Salem oparta jest na zwykłych powszechnych pojęciach, także biblijnych. W jego języku można zaobserwować brak metafizyki, co skutkuje pewnymi redukcjonizmami i antropomorfizmami, gdy mówi o Bogu. Jego koncepcje są silnie naznaczone i podporządkowane idei powszechnego zbawienia wszystkich bytów rozumnych*” (s. 75).

Rozdział drugi, *La libertad de Dios en Tomás de Aquino*, analizuje pojęcie wolności w myśli świętego dominikanina. Nasz Doktorant zauważa, iż temat wolności znajduje się w najbardziej znanych tekstach Akwinaty. Najpierw podejmuje temat wolności w ogólności, podkreślając, iż przedstawienie go posłuży jako narzędzie do oceny pojęcia wolności u Thomasa Talbotta. Pierwszym zagadnieniem jest wskazanie na człowieka jako przykład działania wolnego. Dla Tomasza wolność oznacza zdolność skierowania własnej wolności ku poznanemu dobru, co jest jego naturalną skłonnością. Nie wystarczy więc sama tylko możliwość wyboru. Stąd definiuje wolną wolę (*liberum arbitrium* – wolność wyboru) jako wolny sąd rozumu, wskazując iż rozum jest przyczyną wolności wyboru. Wola zaś jest wolna w wyborze danych możliwości w miarę jak nie jest poruszana przez konieczność. Podsumowując Akwinata mówi o wolności Boga w pojęciach analogicznych do wolności ludzkiej. Wolny jest ten, kto jest przyczyną samego siebie, a nikt bardziej nie jest wolny, jak pierwsza przyczyna: Bóg.

Kolejny aspekt tematu w świetle nauki św. Tomasza to wolność Boga w działaniach *ad extra*. To temat, który na nowo został podjęty przez współczesne prądy postmodernistyczne, filozofię analityczną czy współczesną metafizykę. Kwestia wszechmocy Boga, która w sposób oczywisty ma wpływ na ideę wolności, była także obecna w teologicznej debacie średniowiecza. Pytanie brzmiało: jak można pojąć, że Bóg jest doskonale wolny, jeśli nie jest wszechmocny, jako byt nieograniczony przez inny byt? Również św. Tomasz podjął temat relacji mocy Boga i wolności Jego działania. Doktorant przybliży najważniejsze aspekty tej kwestii: wolę Boga i Jego wolność; stworzenie i opatrność w relacji do wolności Boga jako fundament do ukazania kompatybilności wszechmocnej wolności Boga i wolności człowieka. W kwestii woli Boga i Jego wolności zwraca uwagę na: dobroć wolnego Boga jako cel Jego woli; wolę i konieczność w wolnym Bogu; wolność wyboru Boga. Następnie ukazuje jak Akwinata rozumiał koherencję wolności i wszechmocy Boga, w następujących aspektach: czynna moc Boga; nie-sprzeczność jako klucz do zrozumienia wszechmocy; Bóg nie jest wszystko-chcący. I trzeci aspekt: stworzenie i opatrność w relacji do wolności Boga. Bóg ukazany jest jako wolny Stwórca, stworzenie jest Jego całkowicie wolną decyzją. Każde zaś dobro w stworzeniach jest dziełem Boga. Nauczanie Tomasza o opatrności posiada cztery zasadnicze stwierdzenia: opatrność Boża obejmuje wszystkie byty; byty rozumne są kierowane w sposób szczególny; opatrnościowe prowadzenie zawiera w sobie wydarzenia przypadkowe i wolne działania bytów ludzkich; analogia, która pomaga zrozumieć działanie opatrności to cnota roztropności. Stwórca nie odbiera wolności stworzeniu, lecz ją sprawia zgodnie z naturą tego stworzenia.

Kolejny, trzeci punkt spojrzenia na myśl dominikańskiego teologa dotyczy jego nauki odnośnie wolności Boga w Bożych działaniach *ad intra*. Za pomocą pojęć określających konieczność i prostotę w Bogu zostaje ukazana kompatybilność Boskich pochodzeń (*procesiones*) z wolnością Boga. Źródłem tej refleksji jest Boże objawienie misterium Trójcy Świętej. Choć ten temat rzadko pojawia się w pismach Talbotta, to jednak, zdaniem ks. Adamskiego, zachodzi tu konieczność przedstawienia pełnej wizji nauki Akwinaty odnośnie wolności Boga. Najpierw podejmuje kwestię wewnętrznego życia Boga czyli pochodzeń immanentnych. Wskazuje na ich osobowo-twórczy charakter (generujących Osoby) i

podejmuje kwestię konieczności Boskich pochodzeń w kontekście prostoty Boga. Następnie przybliża zagadnienie dotyczące wolności Boga w Jego życiu wewnętrznym. Doktorant wskazuje, iż dla św. Tomasza potwierdzenie poznania i woli w Bogu jest punktem wyjścia dla refleksji o działaniach *ad intra* i pochodzeniach trynitarnych. Analogia użyta przez Akwinatę pozwala rozróżnić dwa pochodzenia *ad intra* przez różnicę właściwą dla działań intelektu (*operatio intellectus*) i miłości (*operatio voluntatis*).

Co było celem prezentacji bogatej nauki św. Tomasza o wolności Boga? Po pierwsze, ukazanie jej wszystkich elementów: byt Boga, Jego natura, Jego atrybuty i relacja ze światem stworzonym. Tylko w ten sposób można ukazać pełną naukę Tomasza o wolności Boga. Po drugie, Doktorant wskazuje na ciągłą aktualność tej tematyki, dziś też dyskutowanej, choćby w tym konkretnym przypadku: otwarty teizm czy też uniwersalizm Thomasa Talbotta. W oparciu o klasyczną metafizykę teologa dominikańskiego można odpowiadać na tezy wynikające ze stawianych dziś innych ujęć problemu badawczego, i ukazać Boga jako byt prosty, wszechmocny i wolny, który wchodzi w relację ze światem zachowując wszystkie swoje atrybuty i jednocześnie wolność innych bytów rozumnych.

Trzeci rozdział, *Valoración de la doctrina de Thomas Talbott sobre la libertad de divina a la luz de Tomás de Aquino*, to najważniejsza część dysertacji doktorskiej ks. Bartosza Adamskiego. W rozdziale tym podejmuje próbę odpowiedzi na tezę postawioną na początku badań: jak ocenić myśl Thomasa Talbotta o wolności Boga w świetle nauki św. Tomasza z Akwinu. Pierwszym aspektem, który podejmuje nasz Autor, jest ocena pojęcia wolności. Wydobywa różnice w ujęciu tej kwestii przez analizowanych autorów. Podczas gdy św. Tomasz używa języka metafizycznego w celu opisu wolnego aktu osoby (nauka o wolności mocno zakorzeniona w jego wizji antropologii), to Talbott, jako reprezentant filozofii analitycznej, posługuje się narzędziami swojej epoki. Nie znaczy to, że nie ma podobieństw w ich nauce na ten temat. Doktorant wymienia je, obok istniejących różnic, co czyni jego osąd obiektywnym. Następnie ukazuje konsekwencje, jakie wynikają z wizji Talbotta odnośnie wolności. Są nimi: idea zbawienia powszechnego, gdzie wolność jest rozumiana jako niemożność wolnego odrzucenia życia Bożego (Talbot uważa, że wszyscy ludzie będą mieli możliwość poznać istotę Boga zanim będą w niebie); możliwość wyboru Boga po śmierci; konsekwencje intelektualistycznej wizji wolności Talbotta dla moralności człowieka. W tej ostatniej kwestii jako odpowiedź Akwinaty nasz Doktorant przywołuje zagadnienie szóste *Prima Secundae* Sumy Teologicznej, gdzie jasno jest ukazane, iż wolny akt oparty jest na ścisłej współpracy rozumu i woli.

Drugim zagadnieniem ostatniego rozdziału dysertacji jest rozumienie wolności Boga u Talbotta i św. Tomasza z Akwinu. Doktorant określa poglądy Talbotta jako antropomorficzna wizja Boga, wolnego i zdeteminowanego ideą uniwersalizmu. Podkreśla, iż jest to zgodne z jego wizją wolności: Bóg wolny w najwyższym stopniu zawsze musi działać zgodnie z najlepszym wyborem uznanego dobra czyli zbawienia wszystkich ludzi. Punktuje antropomorfizm (bo Bóg nie potrzebuje stworzenia, aby być doskonałym i szczęśliwym), ukazując Boga w analogii do ziemskiego ojca. W nauczaniu Talbotta zbawcza wola Boga jest ponad wolnością ludzką. Dla właściwej oceny tych poglądów ukazuje wizję Boga u św.

Tomasza: Bóg miłości, transcendentny i wolny. W jej świetle stwierdza, iż wizja Boga u Talbotta jest zniekształcona i daleka od sytuacji rzeczywistej (metafizyka). Profesor z Salem zdaje się zapominać o przepaści ontologicznej między Bogiem i człowiekiem, mocno podkreślanej przez teologów średniowiecza. Mówiąc o miłości Boga zakłada w konsekwencji powinność Boga wobec stworzenia czy jego prawo do Boga. Dla oceny tej wizji z punktu widzenia teologii Akwinaty trzeba najpierw podkreślić tożsamość między bytem Boga, Jego inteligencją i Jego wolą. Św. Tomasz rozumie miłość człowieka jako pasję, która pobudza miłującego do pragnienia dobra tego, kogo kocha. Natomiast miłość Boga oznacza, że On czyni to, co jest możliwe, aby zapewnić największe dobro swojego stworzenia. Zaś możliwość zbawienia jednych, a potępienia innych pozwala zrozumieć Bożą łaskę i Jego sprawiedliwość. Nie oznacza to wcale obecności fatalizmu w myśli Tomasza. Następnie ukazana zostaje wizja Boga jako jedyne źródła wszelkiej szczęśliwości. W świetle nauki Akwinaty trzeba odrzucić wizję szczęścia w niebie z koniecznością jedności z tymi, których kochało się na ziemi. Tomasz wyraźnie mówi, że tylko na ziemi potrzebujemy innych do szczęścia. Podsumowuje ten rozdział, wskazując na podobieństwa i różnice wizji obu myślicieli.

Trzeci punkt tego rozdziału podejmuje kwestię wolności Boga w akcie stworzenia, a bardziej szczegółowo: konieczności stworzenia *in statu viae* według obu autorów. Obaj są zgodni w tym, iż Bóg stworzył świat ponieważ chciał, czyli z pełną wolnością. Współbrzmia również w tym, iż Stwórca posiada pełną władzę nad stworzeniem i prowadzi je ku pełni (Opatrzność Boża). Pytanie-klucz w tym rozdziale, postawione przez Doktoranta brzmi: czy mógł nie mógł stworzyć świata *ab initio* w stanie pełni czyli nieba? W tle odnajdujemy poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o to, jak Bóg korzysta ze swojej wolności w akcie stworzenia. Pierwszym egzaminowanym w tej kwestii jest Talbott i jego teodycea ewolucjonistycznej, z akcentem na konieczne warunki dla stworzenia osoby. Amerykański filozof głosi, iż Bóg jako byt wszechmocny i doskonały w miłości zawsze działa zgodnie z najlepszym wyborem działania.

Następnie ks. Adamski prezentuje możliwą odpowiedź św. Tomasza z Akwinu w tej kwestii. Zawiera ona następujące elementy: doskonałość zróżnicowanego świata podporządkowanego Bogu, potencjalność i możliwość zła. Akwinata podkreśla mocno darmość stworzenia i to, iż z woli Bożej stworzenia są takimi, jaki Bóg zechciał, a ich doskonałość zależy od zgodności z wolą Stwórcy. Ponadto stwórczy plan Boga wyklucza jakkolwiek automatyzm zbawczy. Stawia przed oczy tzw. „teodyceę tomaszową”, zgodnie z którą świat, w którym nie byłoby żadnego zła, nie miałby takiej dobroci, jaka istnieje w obecnym. W końcu przywołuje odpowiedź filozofii analitycznej bazującej na metafizyce św. Tomasza jako interesujący sposób myślenia. Według tej teorii stworzenie nieskazitelnego wolnego wyboru domaga się stworzenia woli w stanie czystej aktualności bez potencjalności. Na koniec Doktorant stawia pytania: czy św. Tomasz myśli podobnie jak Talbott, że świat stworzony musi zawierać zło, aby w nim mogły zostać stworzone osoby wolne? Czy dla Akwinaty osoby muszą doświadczać zła, aby były wolne i w przyszłości mogły być zbawione? W odpowiedzi podkreśla, że z jednej strony doświadczenie zła i kary służy także dla poprawy innych, aby lękali się grzeszyć, a z drugiej św. Tomasz nigdy nie mówi, że doświadczenie zła

jest niezbędne *per se* dla doskonałości moralnej człowieka, w czym różni się od Talbotta. W konsekwencji: w analizowanej kwestii wolności trzeba wyraźnie podkreślić, iż Akwinata nie zgadzałby się z warunkami koniecznymi do stworzenia wolnej osoby, jak to rozumie Talbott.

Na koniec Doktorant ukazuje najważniejsze wnioski z tego porównawczego studium. Jego zdaniem wyjaśnienie świata przez Talbotta jest całkowicie podporządkowane uniwersalizmowi zbawczemu. Natomiast dla Akwinaty Bóg uczynił wszystko z pełną wolnością, gdyż fakt stworzenia i jego status nie dodaje ani odbiera niczego Jego doskonałości. Stąd ta wizja jest bardziej zbliżona do rzeczywistości objawionej w chrześcijaństwie. Nie wchodzi bowiem w rozważania hipotetyczne, lecz bazuje wyłącznie na danych Objawienia i na obserwacji rzeczywistości. Ponadto wyjaśnienie św. Tomasza, dzięki zastosowaniu aparatu metafizycznego, wydaje się być dużo bardziej kompletne.

Na bazie analizowanych tekstów Doktorant buduje definicję wolności według Talbotta, który wprost takiej definicji nie podaje. Opiera się również na ocenach jego poglądów przez innych współczesnych naukowców. Ukazuje niedoskonałość wizji Talbotta z racji braku u niego języka metafizycznego. Pokazuje jak konsekwencje jego filozofii mają wpływ na jego rozumienie teologii. Jest obiektywny, bo wydobywa najważniejsze elementy filozoficznych ujęć amerykańskiego naukowca, by w ten sposób podać nam w miarę całościowy obraz, w jego najważniejszych punktach. Zauważa, iż wizja Boga posiada swoje braki nie tylko w temacie wolności, ale również odnajduje zbytne uproszczenia i antropomorfizacje w jego teodycei. Profesor z Salem wydaje się zapominać, że Stwórca znajduje się zawsze ponad ludzkimi wyjaśnieniami. Tak dzieje się choćby w temacie miłości Boga, która zdaniem Talbotta zmierza z konieczności do zbawienia powszechnego, będąc miłością nieuniknioną i triumfującą. Zdaniem Doktoranta Talbott gubi w ten sposób istotę chrześcijaństwa czyli sens krzyża Chrystusa jako obraz Boga odrzuconego i oddanego ludziom z miłości pełnej i prawdziwej. Podobnie w teologii stworzenia: według Talbotta Stwórca nie mógł uczynić świata w inny sposób. Tak więc cała jego teologia stworzenia wydaje się być podporządkowana idei uniwersalizmu.

Do jakich wniosków końcowych dochodzi ks. Adamski w swojej dysertacji? Spojrzenie na naukę św. Tomasza pozwala zobaczyć, iż Akwinata byłby zgodny z Talbottem jedynie w tym, że akt wtedy jest wolny, gdy podmiot działający może i chce sam z siebie wybrać dobro rozpoznane przez intelekt. Zaś w przeciwieństwie do profesora z Salem św. Tomasz przedstawia wizję wolności, gdzie brak jest jakiegokolwiek determinizmu oraz podkreśla ścisłą współpracę rozumu i woli w jego zaistnieniu. Jest to postawa równowagi.

Bóg w ujęciu Talbotta jest bytem doskonałym, który istnieje w sposób konieczny, a Jego natura określana jest przez miłość. Przypisuje Mu pełną wolność, choć znajduje się ona pod koniecznością wynikającą z Bożej miłości. Tylko w ogólności wizja Boga Talbotta zbliżona jest do klasycznej teologii, zaś w szczegółach posiada wiele znaczących różnic i wad. Przede wszystkim przez wiele uproszczeń i wyrażen antropomorficznych. Słusznie zauważa

Doktorant: „*Porównanie obu zaprezentowanych teologów ukazuje, iż Bóg w ujęciu św. Tomasza jest dużo bardziej potężny i doskonały, o wiele bardziej wolny i faktycznie dużo bardziej Boski niż Bóg w ujęciu Talbotta*” (s. 179-180). Profesor z Salem wydaje się nie respektować przepaści ontologicznej pomiędzy Stwórcą i swoim stworzeniem. Podobnie nauka o Opatrzności Bożej jest dużo bardziej bogata u Akwinaty niż u amerykańskiego profesora. W przeciwieństwie do Talbotta w myśli Doktora Anielskiego ważne jest to, że Opatrzność Boża nie sprzeciwia się wolności bytów rozumnych. Bóg nie sprzeciwia się wolności, lecz ją sprawia zgodnie z naturą tych bytów. Różnica jest także w temacie aktu stwórczego Boga. Dla Talbotta Stwórca musiał stworzyć świat najlepszy z możliwych, mógł stworzyć świata w inny sposób. Dla Akwinaty akt stwórczy Boga jest aktem woli Boga i Jego inteligencji. Stworzenie jawi się jako zawsze ograniczony udział stworzeń w dobroci Boga.

Na koniec ks. Adamski zauważa, iż większość pism Talbotta poświęcona jest tematowi uniwersalizmu zbawczego. Postuluje, co wydaje się być słusznym, pochylenia się nad tym tematem w oddzielnym studium. Zaprezentowana praca doktorska potwierdza postawioną na początku hipotezę badawczą. Wyższość wizji Boga i Jego wolności w ujęciu św. Tomasza polega również na tym, iż nie wpada w pułapkę niewystarczalności języka analogicznego. Stąd tomaszowa wizja wolności może być po dziś dzień punktem odniesienia dla badaczy tego tematu.

PYTANIA: Wnikliwa analiza dysertacji ks. Bartosza Adamskiego nie wykazała większych w niej braków. Tym nie mniej, dla poszerzenia niektórych jej punktów, poddaję do dyskusji następujące kwestie:

1) Jaki wpływ ma wykształcenie, środowisko uniwersytecki i epoka, na rozumienie wolności - u św. Tomasza z Akwinu i u Thomasa Talbotta?

2) Praca wpisuje się w nurt propozycji filozoficznych i teologicznych odnośnie rozumienia wolności. W pracy brak jest życiorysu naukowego Thomasa Talbotta. Jakie jest jego itinerarium w rozwoju rozumienia kwestii, której poświęcona jest ta dysertacja doktorska?

3) Jak rozumienie wolności Boga przez św. Tomasza z Akwinu i Thomasa Talbotta ma wpływ na antropologię i moralność człowieka? (integralna wizja człowieka wobec niebezpieczeństw ideologicznych prądów cywilizacji zachodniej).

Podsumowując, z punktu widzenia tematyki i struktury, rozprawa ukazuje trafność wyboru tematu. Odpowiednio zastosowana metoda porównawczej i funkcjonalnej analizy oraz tematycznej syntezy pozwoliła wydobyć specyfikę badanych źródeł i zestawić całość materiału w kompletny obraz, zgodny z zamierzonym celem: ocena jednej ze współczesnych wizji wolności Boga w świetle myśli średniowiecznej, reprezentowanej tu przez św. Tomasza

z Akwinu. Struktura pracy jest właściwa, treść rozłożona proporcjonalnie, układ tematów w poszczególnych rozdziałach prawidłowy, zgodny z tematyką wydobytą z analizy źródeł i z logiką następstwa. Każdy rozdział posiada odpowiedni wstęp, a podsumowaniem są twórcze uwagi i propozycje dotyczące zastosowania filozofii i teologii św. Tomasza w dyskusji z myślą nauki naszych czasów.

Ocena końcowa

W swojej całości dysertacja ks. mgr. lic. Bartosza Adamskiego, *La libertad de Dios en Thomas Talbott: Una valoración desde Tomás de Aquino*, jest pracą oryginalną i twórczą.

Autor, posiadając znajomość języków obcych, dotarł do najważniejszych źródeł i dokonał ich wnikliwej analizy posługując się obraną przez siebie metodą naukową. Potrafił nie tylko dokonać zestawienia poszczególnych elementów analizowanego tematu w ich logicznym następstwie, ale również ukazał ich bogactwo antropologiczne i kulturowe. Wskazał, iż dla rozumienia wolności człowieka niezbędne jest właściwe rozumienie wolności Boga. Praca ta staje się więc zachętą dla współczesnych badaczy, aby w sposób konieczny łączyć wolność człowieka ze światem wartości. Autor konkluduje, iż bez właściwej teodycei nie ma obiektywnej antropologii, a przez to właściwego rozwoju człowieka w wymiarze indywidualnym i społecznym.

Obranie teodycei św. Tomasza z Akwinu za klucz hermeneutyczny dla oceny współczesnych koncepcji filozoficzno-teologicznych wskazuje nie tylko na geniusz Akwinaty, ale również potwierdza zasadę, iż postęp wiedzy nie oznacza zerwania z jej wcześniejszymi etapami rozwoju. Tak np. rola metafizyki klasycznej wydaje się nie do przecenienia również dla współczesnych prób odczytania i rozumienia wolności Boga i wolności człowieka.

Otrzymaliśmy rozprawę doktorską, która w swojej strukturze jest jasna i logiczna, a jednocześnie twórcza. W pełni więc zasługuje na **wyróżnienie** i przybliżenie jej szerszemu gronu odbiorców przez **wydanie jej drukiem**.

Podsumowując trzeba stwierdzić, iż formalne i materialne walory pracy ks. mgr. lic. Bartosza Adamskiego, *La libertad de Dios en Thomas Talbott: Una valoración desde Tomás de Aquino*, w pełni dają podstawę do dopuszczenia Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lublin, 25.01.2024 r.

